

Літературознавство

УДК 82.02:81'42

Світлана ГУРБАНСЬКА,

кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри загального мовознавства та класичної філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна, Київ) sgurbanska@yahoo.com

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ДИСКУРС ЯК ЦІЛІСНА КОМУНІКАТИВНА, КОГНІТИВНО- КОНЦЕПТУАЛЬНА І СЕМІОТИЧНА ЄДНІСТЬ

У статті розглянуто постмодернізм як сучасний тип культури й художньої комунікації; визначено інтертекстуальність як системотвірну лінгвістичну категорію постмодерністського художнього дискурсу в семіосфері національної та світової культури.

Ключові слова: *постмодерністський художній дискурс, художній текст, інтертекстуальність, семіосфера.*

Літ. 13.

Svitlana HURBANSKA,

Ph.D. in Philology, Associate Professor, Doctoral student of General Linguistics and Classical Philology Department Philology Institute Kyiv National Taras Shevchenko University (Ukraine, Kyiv) sgurbanska@yahoo.com

POSTMODERN LITERARY DISCOURSE AS AN INTEGRATED COMMUNICATIVE, COGNITIVE AND CONCEPTUAL AND SEMIOTIC UNITY

In this article postmodernism as a modern type of culture and artistic communication is studied; intertextuality as a systemic formative linguistic category of postmodern literary discourse in semiosphere of national and world culture is defined.

Key words: *postmodern literary discourse, artistic text, intertextuality, semiosphere.*

Ref. 13.

Светлана ГУРБАНСЬКА,

кандидат филологических наук, доцент, докторант кафедры общего языкознания и классической филологии Института филологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко (Украина, Киев) sgurbanska@yahoo.com

ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ДИСКУРС КАК ЦЕЛОСТНОЕ КОМУНІКАТИВНОЕ, КОГНІТИВНО- КОНЦЕПТУАЛЬНОЕ И СЕМИОТИЧЕСКОЕ ЕДИНСТВО

В статье рассматривается постмодернизм как современный тип культуры и художественной коммуникации; обозначается значение интертекстуальности как системообразующей лингвистической категории постмодернистского художественного дискурса в семіосфере национальной и мировой культуры.

© Гурбанська С. Постмодерністський художній дискурс як цілісна комунікативна, когнітивно-концептуальна і семіотична єдність

Ключевые слова: постмодерністський художественний дискурс, художественний текст, інтертекстуальність, семиосфера.

Лит. 13.

Постановка проблеми. На сьогодні відмічається дискусійність багатьох положень концепції інтертекстуальності, невнормованість її термінологічного апарату та недослідженість постмодерністського художнього дискурсу в інтертекстуальному аспекті. Постмодерністські художні тексти найбільш показово віддзеркалюють текстотвірні тенденції постмодерної літератури, кризи ідеологічної системи й зміну ієрархії цінностей, а відтак, і творення гібридних художніх форм з його продукуванням незвичних способів письма й маніфестації художніми текстами актуальної проблематики.

Аналіз досліджень. Розглядаючи специфіку художньої інтертекстуальності в ідеологічному, семіотичному й комунікативному аспектах, І.П. Смирнов наголошує на тому, що цей феномен не можна зводити до діалога, який відбувається між двома відправниками. Художній текст є не діалогічний, а трансдіалогічний – він лише відсилає до діалога або ж квазидіалога [8].

Дискурсивний підхід до вивчення художнього тексту базується на принципі діалектичної єдності форми й змісту останнього, на взаємозумовленості й взаємозалежності головних текстових категорій, які забезпечують структурно-сміслову цілісність художнього тексту, зокрема відображають специфіку художньої творчості.

Ж. Женетт зазначає, що цільне бачення літературного поля – це «дуже глибока за своїм змістом утопія, і недаремно вона наділена такою привабливістю: адже література – це не просто зібрання творів, незалежних один від одного або ж узалежнених один від одного процесом випадкових та ізольованих зіткнень; вона є зв'язним цілим, однорідним простором, усередині якого твори взаємодотичні та взаємопроникні; вона сама є пов'язаною з іншими і є частиною простору культури, де її власна значимість залежить від цілого. У своїй подвійній якості вона підлягає структурному вивченню – всередині й ззовні» [2, 175].

Художній дискурс, на думку І. І. Чумак-Жунь, «постає як складне комунікативне явище, не тільки пов'язане з актом створення певного тексту, а й як явище, що виявляє зв'язок зі значною кількістю екстралінгвістичних факторів – знань про світ, намірів, установок і конкретних цілей мовця, що є творцем тексту» [11, 11]. Відтак, художній текст є не тільки зафіксованим повідомленням, але й складним цілим, що знаходиться на перетині поза- й внутрішньотекстових зв'язків, та «створюється у дискурсивному середовищі – інтегративному утворенні, системному субстраті, в якому відбуваються процеси реальної мовотворчості» [11, 11].

Оскільки на зміну класичній літературознавчій концепції, вказує М. Шаповал, приходять нові способи прочитання тексту, зокрема, в аспекті інтертекстуальності, «яке відкриває, що тексти не є цільними й непроникними, а будуються як плетиво, де кожне волокно взяте з єдиного універсуму, в межах якого містяться тексти міфів, історії, філософії, культури, – то разом із цим прочитанням приходить і нова аксіологічна ієрархія, де орієнтація на оригінальність і новизну зміщується на інший рівень» [12, 13].

Метою статті є визначення постмодерністського художнього дискурсу як цілісної комунікативної та когнітивно-концептуальної єдності у семиосфері національної і світової культури.

Виклад основного матеріалу. Окреслюючи головні принципи теорії історико-літературного процесу, Ю. Тиньянов акцентує увагу на тому, що будь-яка нова художня форма використовує елементи попередніх форм, у такий спосіб надаючи їм нових імпульсів і перетворюючи на частини власної будови. Це особливо чітко простежується на моделі пародії: типові для певної літературної конструкції елементи впроваджуються до нового контексту, що веде до зміни їхньої функції. Отже, контекст змінює загальний нейтральний / патетичний тон твору на комічний (знижений) [10, 198–226].

Учений Ю. Лотман зазначає, що текст не існує сам по собі, а обов'язково вміщений в історичний, реальний, або умовний контексти [5, 213]. Так вважає і Б. Сютя, додаючи, що текст функціонує «за рахунок багатьох інших текстів-попередників» [9, 13]. Зв'язок літератури В. М. Жирмунським вбачається з усім культурним контекстом, а не лише з окремими літературними текстами [3]. Відтак, художній текст є діалогом (полілогом) автора з усією сучасною й попередньою культурою та художньою практикою [1; 2; 5; 7; 8; 13].

Художні тексти літератури постмодернізму функціонують в особливому лінгвокультурному просторі – у семіосфері національної і світової культури. Поняття семіосфери, семіотичного простору, культурної пам'яті Ю. Лотман безпосередньо пов'язує з феноменом міжтекстових зв'язків, переакцентовуючи увагу від вивчення прагматики й структури тексту на дослідження його комунікативного аспекту. Учений розуміє спілкування широко – і як обмін інформацією між адресатом і адресантом, і як контакт між текстом і читачем, культурною традицією і аудиторією, текстом і культурним контекстом. Натомість сам текст він визначає як текст усієї культури, що розпадається на ієрархію «текстів у текстах» [5, 72]. Розробляючи концепцію семіосфери, Ю. Лотман вказує, що різноманітність зв'язків між смисловими елементами створює об'ємний смисл, що може бути повністю осягений лише з відношень усіх елементів між собою і кожного з них до цілого. Цій системі властива пам'ять про свої минулі стани та потенційне «передчуття» майбутнього [5, 146].

Будь-яка теорія літератури, пише І. П. Смирнов, «ґрунтується на припущенні, що різні тексти можуть порівнюватися один з одним на підставі якоїсь спільної ознаки. Досі порівнянність текстового матеріалу мислилася переважно як опосередкована медіаторами. Подібність текстів пояснювалася близькістю супутніх їх творенню соціально-історичних умов, збігами у психічних структурах, якими характеризуються особистості авторів, або, врешті-решт, антропологічними константами, що первісно притаманні людській свідомості... і виявляються незалежно від часу й місця створення літературного твору. Якщо погодитися з думкою, що медіація лежить в основі міфотворення, то варто визнати, що поточні теорії літератури містять у собі релікти міфу. Таким чином, інтертекстуально повернута теорія літератури взяла б за точку відліку неопосередкований медіаторами контакт між літературними творами і завдяки чому звільнила б моделювання художнього мислення від міфогенного спадку» [8, 67].

Постмодерністський художній дискурс позначений інтертекстуальністю у всіх її можливих виявах. Якщо інтертекстуальність характеризує художній текст відмовою від орієнтації на оригінальність, то сам постмодернізм як культурологічний феномен розвитку літературного процесу кінця XX – початку XXI ст. звільняє художній текст від понадтекстових детермінантів, маркуючи його автономним статусом і виводячи на передній план «смерть автора» (термін Р. Барта) [1]. У концепції Р. Барта «текст – це те, що «сказане» у творі незалежно від авторської волі, а часто і незалежно від

авторської свідомості, – сказане саме тією мірою, якою будь-який індивід, що від народження занурений у певну ідеологічну атмосферу, змушений читати й засвоювати ту книгу культури, яку запропонували йому його епоха, середовище, соціальний стан, система виховання та освіта, що діяла в його час...» [4, 20].

Подеколи, вказує П. В. Рихло, досить проблематичним є розмежування одиничної та системної референцій, «оскільки новий текст може бути тісно пов'язаний зі своїм претекстом маркованою інтертекстуальністю, але водночас бути зорієнтованим і на загальнішу традицію, на колективний корпус текстів» [7, 26–27].

Хоча процеси інтертекстуальності стали предметом теоретичної рефлексії лише у другій половині ХХ ст., на думку М. Шаповал, аж ніяк не лімітує виникнення, зокрема й функціонування самого феномена інтертекстуальності в цей період, зважаючи на те, що будь-яке осмислення культури у термінах цієї самої культури так чи інакше відбувається через міжтекстові зв'язки, багатство і різноманітність яких є ціннісним критерієм художніх творів. При цьому причетність до культурного простору через інтертекстуальність може бути і маніфестацією престижного знайомства авторів із досяжним їм семіотичним спадком, і певною авторською стратегією, що спрямована на досягнення задоволення від читання [12, 19]. «Згущення інформації досягається завдяки доступу до відповідних ресурсів поза текстом – в інших текстах та інших знакових системах. Реалізація міжтекстових зв'язків забезпечує використання енергії інших текстів безвідносно до їхнього часового та медійного перебування» [12, 19].

У кожному окремому випадку, залежно від джерел інтертекстуалізмів, ступеня кодифікованості інтертекстуальних засобів у новому контексті, місця їхньої актуалізації у тексті, зокрема труднощів їхнього декодування, міжтекстова взаємодія виконує відповідні функції: виражає оцінку автора утвореного тексту, привертає увагу й розважає адресата, передає інформацію про навколишній світ, встановлює контакт із реципієнтом тощо [6]. Розкриття авторського ставлення до зображуваного, яке досить рідко знаходить відображення в прямих оцінках і виявляється на різних рівнях системи тексту, напряду пов'язане з декодуванням інформації, закладеної в тексті. Якщо ж читач не володіє необхідною інтертекстуальною компетентністю, то, як наслідок, він не здатний розпізнати міжтекстову взаємодію, у результаті чого втрачається авторський задум, зокрема й слабшає сила емоційного впливу.

Отже, постмодерністський художній дискурс постає як цілісна комунікативна, когнітивно-концептуальна і семіотична єдність. Маркуючи постмодерністський художній дискурс, інтертекстуальність включає в нього інші тексти, створюючи особливий семіотичний простір, у якому культурні знаки співвідносяться з фоновими знаннями й специфікою мовної свідомості. Інтертекстуальність, пронизуючи увесь постмодерністський художній дискурс (усі його мовні рівні), дає змогу розглянути текстову концептосферу як складову мовної картини світу, що існує у свідомості носіїв мови і знаходить вираження в художньому тексті.

Висновки. Постмодерністський художній дискурс базується на «Хаосмосі» – синкретизмі хаосу і космосу. У децентрованому просторі постмодернізму, в якому світ є хаосом, не існує ні домінанти, ні периферії, а саме поняття «центр» зникає. Відтак, постмодернізм змінює традиційне ставлення до знака як єдності означуваного й означувального, перетворюючи його на симулякр – копію істини й реальності.

Перспективи подальших наукових досліджень: моделювання концептосистем українського, російського й англійського постмодерністського художнього дискурсу з метою виявлення ціннісних домінант кожної окремої лінгвокультури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Ролан Барт / [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Женетт Ж. Структурализм и литературная критика / Жерар Женетт // Ж. Женетт. Фигуры : в 2 т. – М. : Изд-во имени Сабашниковых, 1988. – Т. 1. – С. 159–179.
3. Жирмунский В. М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика / Виктор Максимович Жирмунский. – Л. : Наука, 1977. – 407 с.
4. Косиков Г. К. Идеология. Коннотация. Текст [по поводу книги Р. Барта «S/Z» / Ролан Барт ; [перев. Г. К. Косикова, В. П. Мурат ; общ. ред., вступит. статья Г. К. Косикова]. – М. : Ad Marginem, 1994. – С. 277–302.
5. Лотман Ю. Семиосфера : Культура и взрыв / Юрий Лотман. – СПб. : Искусство, 2000. – 704 с.
6. Попова Е. А. Интертекстуальность как средство воздействия в политическом дискурсе : на материале англоязычных текстов о политической карьере А. Шварценеггера : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. А. Попова. – Самара, 2007. – 220 с.
7. Рихло П. В. Поэтика діалога. Творчість Пауля Целана як інтертекст : монографія / П. В. Рихло. – Чернівці : Рута, 2005. – 584 с.
8. Смирнов И. П. Порождение интертекста : Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Л. Пастернака / И. П. Смирнов. – С-Пб. : Изд-во С.-Петербур. гос. ун-та, 1995. – 189 с.
9. Сюта Б. Интертекстуальність та проблеми стилю і форми в українській музиці постмодернізму / Богдан Сюта // Студії мистецтвознавчі. – К. : Вид-во ІМФЕ, 2003. – Ч. 2 : Театр, музика, кіно. – С. 13–19.
10. Тынянов Ю. Н. Достоевский и Гоголь (К теории пародии) Ю. Н. Тынянов // Поэтика. История литературы. Кино / [подг. изд. и комментарии Е. А. Тодеса, А. П. Чудакова, М. О. Чудаковой]. – М. : Наука, 1977. – С. 198–226.
11. Чумак-Жунь И. И. Дискурсивное пространство поэтического текста : образное слово в русской лирике конца XVIII – начала XXI веков : автореф. дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.02.01 / И. И. Чумак-Жунь. – Белгород, 2009. – 40 с.
12. Шаповал М. Интертекст у світлі рампи : міжтекстові та міжсуб'єктні реляції української драми : монографія / Мар'яна Шаповал. – К. : Автограф, 2009. – 352 с.
13. Lachmann R. Memory and Literature : Intertextuality in Russian Modernism / Renate Lachmann // Theory and History of Literature Series. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1997. – Vol. 87. – 512 p.

REFERENCES

1. Bart R. Izbrannye raboty : Semiotika. Pojetika / Rolan Bart / [per. s fr., sost., obshh. red. i vsup. st. G. K. Kosikova]. – M. : Progress, 1989. – 616 s.
2. Zhenett Zh. Strukturalizm i literaturnaja kritika / Zherar Zhenett // Zh. Zhenett. Figurey : v 2 t. – M. : Izd-vo imeni Sabashnikovyh, 1988. – T. 1. – S. 159–179.
3. Zhirmunskij V. M. Teorija literatury. Pojetika. Stilistika / V. M. Zhirmunskij. – L. : Nauka, 1977. – 407 s.
4. Kosikov G. K. Ideologija. Konnotacija. Tekst [po povodu knigi R. Barta «S/Z» / Rolan Bart ; [perev. G. K. Kosikova, V. P. Murat ; obshh. red., vstupid. stat'ja G. K. Kosikova]. – M. : Ad Marginem, 1994. – S. 277–302.
5. Lotman Ju. Semiosfera : Kul'tura i vzryv / Jurij Lotman. – SPb. : Iskusstvo, 2000. – 704 s.
6. Popova E. A. Intertekstual'nost' kak sredstvo vozdejstvija v politicheskom diskurse : na materiale anglojazychnyh tekstov o politicheskoj kar'ere A. Shvarceneggera : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / E. A. Popova. – Samara, 2007. – 220 s.
7. Rihlo P. V. Poetika dialoga. Tvorchist' Paulja Celana jak intertekst : monografija / P. V. Rihlo. – Chernivci : Ruta, 2005. – 584 s.
8. Smirnov I. P. Porozhdenie interteksta : Jelementy intertekstual'nogo analiza s primerami iz tvorcestva B. L. Pasternaka / I. P. Smirnov. – S-Pb. : Izd-vo S.-Peterb. gos. un-ta, 1995. – 189 s.

9. Sjuta B. Intertekstual'nist' ta problemi stilju i formi v Ukraïns'kij muzici postmodernizmu / Bogdan Sjuta // Studii mistectvoznavchi. – K. : Vid-vo IMFE, 2003. – Ch. 2 : Teatr, muzika, kino. – S. 13–19.
10. Tynjanov Ju. N. Dostoevskij i Gogol' (K teorii parodii) Ju. N. Tynjanov // Pojetika. Istorija literatury. Kino; [podg. izd. i kommentarii E. A. Todesa, A. P. Chudakova, M. O. Chudakovej]. – M. : Nauka, 1977. – S. 198–226.
11. Chumak-Zhun' I. I. Diskursivnoe prostranstvo pojeticheskogo teksta : obraznoe slovo v ruskoj lirike konca XVIII – nachala XXI vekov : avtoref. diss. ... dokt. filol. nauk : spec. 10.02.01 / I. I. Chumak-Zhun'. – Belgorod, 2009. – 40 s.
12. Shapoval M. Intertekst u svitli rampi : mizhtekstovi ta mizhsob'ektni reljacii Ukraïns'koji dramy : monografija / Mar'jana Shapoval. – K. : Avtograf, 2009. – 352 s.
13. Lachmann R. Memory and Literature : Intertextuality in Russian Modernism / Renate Lachmann // Theory and History of Literature Series. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1997. – Vol. 87. – 512 p.

Статтю подано до редакції 27.02.2015 р.